

Даница Т. Андрејевић^[1]

Универзитет у Приштини са привременим
седиштем у Косовској Митровици
Катедра за српску књижевност и језик
Косовска Митровица (Србија)

УДК 821.163.41.09-31
94(497.1-89)"199":821.163.41.09-94
Оригинални научни рад
Примљен: 30.11.2021.
Прихваћен: 06.12.2021.
doi: 10.5937/napredak2-35161

Књижевна пројекција распада Југославије

Сажетак: Истраживање поетолошко-културног значаја књижевности од последње деценије XX века до данас у културолошком контексту може се ослонити, осим на социјалну, историјску и антрополошку сферу, и на општу културу сећања. Литерарна пројекција распада Југославије у овом случају обухвата последње три деценије развоја српске литературе. У раду је примењен интердисциплинарни приступ тумачењу, сходно ауторским аспектима, а основни теоријски оквир чине тачке гледишта ликова који монолошки или у оквиру других наративних форми литерарног дискурса, артикулишу свој став о трагичним ломовима по државу, породицу, биће. Одабрани прозни искази чине структурно-поетичке и семантичко-аксиолошке поруке различитих аутора и ликова. Укључено је двадесетак романа свих ауторских генерација који су мање или више простора посветили проблематици последњег грађанског рата на Балкану. Моделом цитатности карактеристичне за тему, супротстављени су различити субјективни ставови ликова, идеолошки обојени или политички коректни. Одломци су бирани искључиво по вредносним критеријумима. Писци интензивније, слободније и емотивније реагују на трагичну стварност и ратну апокалипсу. Њихове литерарне пројекције могу се сврстати у ангажман критичких интелектуалаца који нису ни изазвали ни учествовали у трагичним историјским догађајима. Дакле, литерарни дискурс, ма како политизиран или чак субверзиван, у књижевном тексту није политички дискурс. Писци се не баве документарним мимезисом, већ уметничком пројекцијом стварности и литерарном трансформацијом реалности у некој врсти новог историзма, како вели Гринблат. По Деридиној теорији разлике, сваки писац изражава различито присуство у свету. Тако српски писци распад Југославије и његове последице три деценије после, стваралачки тумаче на аутентичан, јединствен и специфично релевантан начин, драгоцен не само за историју књижевности него и за историју уопште и социјални контекст нашег хронотопа.

Кључне речи: Југославија, пројекција, књижевност, идеологија, политика

Навршава се тридесет година од почетка распада СФРЈ. Након три деценије од тог великог историјског праска, створене су самосталне државе од република и узурпирана је јужна срп-

ска покрајина Косово и Метохија. Протекла временска дистанца изгледа није довољна да се процесуирају, схвате и анализирају догађаји у свести наших грађана, али и политичара. Шта је

[1] andrejevico3@gmail.com

распад Југославије значио у културном и цивилизацијском смислу, нарочито ако су национални антагонизми остали, чак су и продубљени? Питање агонијског распада Југославије захтева мултидисциплинарни полифонијску анализу и сагледавање сложеног проблема с више истраживачких аспеката. Балкан још увек подрхтава од земљотреса деведесетих година прошлог века. Последице тог чина су веће од нашег региона, па се говори о балканизацији и у другим деловима света. Дубоки историјско-идеолошко-верски сукоби и бинарно опозитна мишљења о њима показују да Балкан не разуме свет и да свет не разуме Балкан. У једном тренутку „игра рокенрол цела Југославија“, као у песми Срђана Гојковића Гилета (Електрични оргазам), а у другом се убија у злочиначком рату. Југославију од првог стварања оптерећују нерешена национална питања учесница. Да ли је модел државе коју је остварио краљ Александар и у Другом светском рату сачувао Тито био само химера или је он историјски истрошен, или је цео тај процес био планетарна грешка? Били југоносталгичари или не, тек домино ефекат распада узроковао је ратове, разарања, бомбардовање, хиљаде жртава. Свему томе кумовали су интереси великих сила.

Тема рата, међунационалних сукоба и грађанског рата увек се из историје рефлектовала на књижевност. Тај процес би се, у случају српске литературе, могао поредити с „књижевношћу ожиљака“, књижевно-историјском синтагмом насталом након кинеске културне револуције или са Солжењициновом (Александр Исаевич Солженицын) „литературом гулага“

или голооточком темом код нас (Киш, Михаиловић и др.). Писци дају сопствену пројекцију великих аутентичних националних тема, будући да, према Деридиној (Jacques Derrida) теорији разлике и Лакановој (Jacques Lacan) теорији о Другом, књижевници еманирају различито списатељско присуство у свету. Разарање поретка једне респектабилне државе каква је била Југославија морало је добити свој романескни наратив и књижевни дискурс. Престанак културне и приватне комуникације између писаца условио је антрополошки и онтолошки јаз у јаству мислећих интелектуалаца једног великог културног простора бивше Југославије. Саможиће усред угроженог општежића ставља у фокус аутентични доживљај регионалних ратова из сопственог ракурса и са сијасет тачака гледишта.

У средишту овог рада наћи ће се књижевно-историјска експликација рата и његов утицај на биће стваралаца. Литерарни примери и цитатност биће одређивани по естетичко-аксиолошком критеријуму, вредностима и уметничким квалитетима текстова. То подразумева да је коришћен селективни избор романа и приповедака, како би у контексту форме оваквог рада могли бити представљена најзначајнија књижевна дела. Писци углавном третирају властите пројекције и представе губитка земље, дома, бића. Из текста ће изостати песничко виђење ове теме с обзиром на захтеве другачијег жанра, метода, бројност лиричара и задатог оквира рада.

Рационално-историјски, али и судбинско-опомињући романи Ива Андрића, те његово „Писмо из 1920“, указују на перцепцију Западног

Балкана као караказана латентних сукоба. Ратно искуство Милоша Црњанског створило је дубоко пацифистичку метапројекцију оружаних конфликта („Има сеоба. Нема смрти“). Повратак из рата, рекао је исти велики писац, најтужнији је догађај у животу човека. Рат је био бољи, рекао би Миодраг Булатовић. Савремени човек нема своју Итаку, а историја није више скуп поузданих чињеница ни процеса предвидљивих дешавања. Писци су схватили да је дошло доба постцивизацијских токова и антихуманистичких односа. Технолошки напредак у чизмама од седам миља није пратила психолошка пажња према вредностима људског живота. Уметност ратовања укида основна људска права.

У својој књизи *Велика њревар* – како су Срби изјубили век Борислав Јовић расправља опширно о овој теми. Као у Прустовом роману, у потрази за изгубљеним временом, све околности се не могу објаснити анализом самих деведесетих година, каже писац поговора Слободан Јовановић (Јовић, 2020, str. 261). Национално питање и криза трају током целог претходног века. Неки од тајних архива са својим чињеницама и документима биће доступни тек у другој половини XXI века. Јовић подсећа на Дрезденски конгрес, одлуке АВНОЈ-а, хрватски Маспок 1971. и Устав из 1974. године, улогу Тита у минимизирању Срба, прећуткивању проушашке и албанске националне сепаратистичке струје итд. Реч је, сматра Јовић, о немогућој мисији Србије да докаже своју историјску истину и о „савршеном злочину“ над њом, будући да смо приморани да се боримо између себе и против себе. Синтагма „Велика Србија“ се налази

у центру политичко-идеолошке протогенезе проблема и постаје политички и фарсични изговор за повећање других држава и стварање велике Албаније.

Матија Бећковић у рецензији Јовићеве политичке студије види први пут историјски објашњене рак-ране српске историје XX века, те књигу сматра најмеродавнијом истином о трагици, суочавању са злом и катарзи српског народа (Јовић, 2020, str. 16). Можемо рећи да нас још једна Пирова победа, као оне од Косова до данас, може егзистенцијално угрозити. Многи писци, пре свих Добрица Ћосић, у својим публицистичким текстовима, оптуживали су Европу да је гурнула Југославију у рат, како наводи Зоран Аврамовић (Аврамовић, 2016, str. 152). Ћосићева књига *Косово* дочекана је с опречним оценама. У штампи су реаговали подршком Милован Данојлић, Петар Сарић и други. Постоје и писци који су критиковали ондашњу политику Србије: Вида Огњеновић, Видосав Стевановић, Биљана Србљановић, Драган Великић, Светислав Басара. Без сврставања уз било чије идеолошко и политичко мишљење, треба истаћи чињеницу да су о распаду Југославије већином писали они књижевници који су остали у Србији и након распада и након бомбардовања, не безусловно патриотски, али описујући сопствени доживљај колективне и индивидуалне патње. Новелисти и романописци дали су своју пројекцију рата и свој књижевни одговор формулисан властитом експресијом, која може бити и објективизирана и субјективизирана. Не треба занемарити културу књижевног интелектуалног исказа

који функционише обично ван идеолошког суда. Чешће је политика судила писцима него они њој. Књижевници успостављају интертекстуалне и културолошке везе у дијахронијској перспективи наше и светске књижевности.

Написан на самом почетку рата деведесетих, најчитанији и екранизован роман Слободана Селенића *Убиство с предумишљајем*, објављен је 1993. године, две године пре смрти аутора. Писац, рођен у Пакрацу, и у другим романима је показао познавање српско-хрватских односа, а у овом пише о ратноизбегличком Београду. Две, пола века временски удаљене целине, друштвено-политички врло сличне, и две љубавне приче, сведоче о обновљеним међунационалним омразама, слабљењу урбане културе и грађанске свести и тријумфу зла који убија сан о Југославији. Све дубиозе деведесетих доводе до расапа вредности, хуманости, чак и језика. Селенићеви јунаци демитологизују оне српске иконике с којима се данас не може у модеран свет. Иронично-критички тон његове Булике и њеног београдског жаргона описује, уз судбинску везаност за рањеног Богдана из Мославине, динамичан судар идеја, генерација, књижевног језика и шатровачког говора. Све се догађа у Београду, великом ратном селу на рубу балканског пакла. Београд не ратује, али је у ратном стању. У њему су расељени резервисти, рањеници, бескућници, избеглице чији се свет окренуо наглавачке. Може ли се повратити своје убијањем, основно је питање овог романа. Селенићеви ликови живе своју апокалипсу сада, која је реминисценција и трагичан одјек

оне трауме од пре педесет година. Несрећници у злом времену, чије су очи од крви ослепеле и они који знају да је рат апсурдан и они које раздире бол због блиске смрти, сви су крваво угрожени.

Без иједног испаљеног метка, директних ратних окршаја с Хрватима, ово је сјајан антиратни роман с пацифистичком поруком. Из урбаног хаоса, с граничне линије рата, роман носи науку о бесмислу свега и оду мртвима. Све је било убиство с предумишљајем. Богдан воли српски народ и онај на Козари и на Равној Гори и зна да криви постају свеци, а бивши свеци репати ђаволи. Али нема њему живота другде. Види он, наравно, и ружно лице србовања у другу кога се и отац боји јер убија с уживањем и зна да има и добрих Хрвата. Али не може да се купа у мору с Буликом док његови гину.

„Чим су бурази Кроати кренули на онај мост, чим је по новинама кренула жвака о надмоћи усташких злочинаца, о повлачењу небескијех прдација, знала сам, кретен неће одолети. Још док су његови побеђивали – мож да бидне, ал не мора да значи. Сад кад губе, нема теорије. Ту ја ударим у кукњаву. Запомажем као силоване жртве етничког чишћења кад се домогну ТВ-а. Спалићу се жива као Индијка наред Теразија. Онда схватим. Ратоваће док има живих. Таква је фела. Читала ја Фројдово писмо Ајнштајну. Читала Цвијића. Зацрним начисто“ (Selenić, 2009, str. 185–187).

Пред масовном плитком гробницом Видосав, који с Буликом проналази мртвог

Богдана по чарапама које му је дала, а свог сина никако да нађе, обраћа се мртвима:

„За зло не узимајте, синови моји, што вас у вечитом починку узнемирисмо. Ви ништа од тог немате, али другара вашег, Богдана, извадисмо, кући да га вратимо. Даће бог, лепи моји момци, и вас ће ваши једног дана пронаћи, кад заврши овај јebene рат, те у родну црницу однети. Ја бих вас, синови моји, очињега ми вида, све пренео сам, једног по једног би носио на леђа, ако треба, када би знао ди сте и одакле сте таки млади и мртви“ (Selenić, 2009, str. 217).

Писац Данило Николић објавио је *Приче из Метохије* као увертуру за свој роман о избеглиштву *Јесења свила*. У овом наративу избеглице из Славоније и с Косова и Метохије носе свој живот у бошчама, носе балу своје и личне несреће на леђима и као болани Дојчин повезују своје кости. Драматичку догађаја и бекства пред рафалима у овом роману ублажава лирска визуелизација свиле на жени у јесењој природи. Смрт није достојна, као ни усмртитељ, поручује Николић. Писац релативизује ратна дивљаштва у корист живота који је увек најдрагоценији. Међутим, његов главни лик постаје, након траума, иманентно празна љуштурса:

„Тај човек је још стена, која се држи усправно. Изгледа чврсто. Не види се да је подривена. Али оно што ми је казао, и начин на који је то изговорио, даје ми невеселу слутњу да ће бити довољан шушањ у мраку, да се стропшта. Не

потрес, не прасак метка. Само шушањ, неки изненадни цик“ (Nikolić, 2002, str. 127).

Део свог романа *Урајан* Добрило Ненадић посветио је НАТО агресији на нашу земљу. Његов лик са веб-сајта чита поруке о рушењу невидљивог авиона и о Клинтону с луциферским роговима. У београдском насељу, комшиница Јула мрмља:

„Ево још једне мрцине, док у дубини ведрих небеса орља грмљавина бомбардера. Еј, црко дабогда, дабогда те рак појео, где си нашо да се истресаш. На сиротињу и зец вади [...] Еј, Руси, дабогда никад среће не имали, што нам не дадoste какву ватрицу да им дупе одоздо осмудимо, а не да се овако рахат и безбели, у гаћама и са жваком у зубима, горе шепуре!“ (Nenadić, 2012, str. 215).

Један резервиста се пита како су заштићени медведи, гуштери, пужеви, а, он, човек, Константин Спајић, није? Други резервиста Андрија каже да су у све укључени Турци јер без њих нема трећег Косовског боја. Све је ово један ураган, поручује Ненадић.

Јован Радуловић који је, још пре ових ратова, писао о јамама са усмрћеним Србима у Хрватској, у *Голубњачи* и *Браћи њо мајшери*, у књизи *Од Оињене до Блаје Марије* о догађајима који су потресли свет, говори о Олуји, највећем етничком чишћењу (уз косовско) после Другог светског рата. Кузман у збегу вели да треба кукати у себи, да се непријатељ не обрадује. Тај затомљени крик егзистенције бродоломници носе према пупчаној

врпци Србији. Крајина лети у непознато, бежећи од Хрвата који прете и веле – закували, па сада беже. С друге стране, српски живаљ понавља чувену европску реченицу – Спаси нас, Господе, глади, куге и Хрвата. Или ону Дучићеву – Хрвати су народ без части. Крајине више нема, земљу не чине гробља ни катастарске књиге. „На зиду гимназијског степеништа у Книну пише 'Смрт не боли'. Да, не боли, али боли овакав живот. Уживај општу немоћ и не плачи. За сто година све ће проћи. Али ништа теже него живети силом“ (Radulović, 2008, str. 88–89). Усташа Бојан довикује колони: „Живећете у једној држави, у новом Јасеновцу, под земљом“; „Или смо ми талог рата или је свијет око нас тежак талог“, мисли Каја у избегличкој колони (Radulović, 2008, str. 159).

Петар Сарић се у својим романима бави патријархалним светом Бањана у претходним вековима. Међутим, у поезији, као и на почетку романа *Сара*, има лирски запис о властитој бежанији унутар Косова, у оквиру своје државе:

„Следећи светило у твојој руци, дигнуто пут Љуботена, врха који не силази с неба, укорак с нашом децом, понети страхом, пропутовасмо и силазисмо на обале Лепенца, Призренске Бистрице, Лаба и Ситнице, мостови над мутним водама отежали, заборавили да су били мостови, претичући путовање, огрнути бљеском који је погасио сва светла, опасани грмљавином која ће ућуткати све гласове [...] не крећући ни напред ни назад, у молитви стигосмо у задњи час, у исти час, и тамо куда смо пошли и тамо откуд смо пошли“ (Sarić, 2008, str. 6).

Књижевник Радослав Братић који је из Требиња дошао у Београд, један је од оних који су реаговали на националну несрећу: „Да ли је могуће да нестане десет хиљада српских избеглица у лажном бројању, а да се велики демократски свет не посрами? Да ли је могуће да многи још не виде да је за Србе ово трећи светски рат и да НАТО довршава оно што Хитлер није успео? Да ли је могуће да од моћника из светских ложа и мафијаша с крвавим рукама зависе животи нас и нашег народа? Да ли је могуће да нас мире они који су нас завађали и да рат хоће да прекину они који су га разбуктавали? Да ли је могуће да једна 'обешчашћена Европа' не види како је Америка разара? Да ли је могуће да о истини и правди данас највише говоре они који је газе, скрнавe, кривотворе? Господе, какво је ово мрачно време, куда иде овај посрнули век“, вели писац у делу *Писац и документи* (Bratić, 2008, str. 14). Да, још убијају један народ у срцу Европе, како је скоро пре два века писао Иго о Србима.

Врсни писац Мирко Демич, Србин из Глине, у својој (етно)роман(ијади) *По(в)рајнички реквијем* сведочи о опустелим завичајним просторима. На све стране губици, сахране, умирање изнутра, рушевине материјалне и духовне. „Као да су Срби губари који ће појести стабло њихове нове државе“ (Demić, 2012, str. 34). „Ко то тамо плаче“, пита се писац, „а, у ствари, не плаче нико. То се сваком од нас причиња да чује властито ридање, па се обазиремо наоколо, као да смо изгубили нешто драгоцено и ненадокнадиво. И јесмо изгубили“ (Demić, 2012, str. 43). Готово као да је све и

митско и гротескно, као у роману истог писца *Ашака на Ишаку*. Небо је високо, јама дубока, па писац при повратку у завичај не може да постигне иницијацију у његову бившу суштину. Рат нас учи да ништа није наше и како нам мало шта на овом свету припада, док чекамо следећи рат. „Осећам како ми је неко измакао земљину простирку испод ногу. Оставио ме да понад ње висим као на сопственим рукама грађеним вешалима. Једни су свог ђавола звали богом, а други свога бога ђаволом. Тако се неометано у ове побезбожене и обезђавољене крајеве насељавају паганска божанства и привиђења“ (Демич, 2012, стр. 185). Аутор до краја романа живи своје самоубиство и његов песимизам показује да писци дубље, интензивније, трагичније доживљавају губитак завичаја. Сам завичај писац види као кенотаф. Утопија Југославије постала је дистопија њеног распада. Трагично осећање живота интензивира се у ситуацији ратника без завичаја и изгнаника без куће. За Демића је та повратничка несрећа и иманентна и трансцендентна, а пројектована на нови живот укида његов смисао. Ослобађајући се демонске стварности, Демић ће наћи катарзу у самој наративној креацији.

У свом роману *Тој је био врео* Владимир Кеџмановић сабија трагику у минималистичку структуру и кратким реченицама. Писац уводи глас дечака наратора коме су родитељи, на његове очи, погинули у бомбардовању. Дечак говори с доње тачке гледишта, с рубне тачке опстанка и егзистенције у ратном Сарајеву. Док Срби страдају и беже, њихови се станови маркирају за „гангстере“ и балије. Књиге се пале

за грејање, ни птица не може побећи снајперу. Када изгуби сина, комшиница муслиманка одбацује српског дечака о коме је бринула. Мада се у почетку помажу, савези Срба, Хрвата и Муслимана се стварају и раскидају, заробљени више не чекају стрељање, као да су већ стрељани. Дечака који је пребегао кроз хладну реку у српској војсци препознаје комшија Зоран и даје му да пуца топом по положајима балија. По први пут од страдања родитеља, дечак је проговорио. „Доле је био град. У ком смрт долази кроз прозор. Кроз зид. И на врата. И гроб мојих родитеља. Пришао сам конопцу и додирнуо цијев. Ваздух је био хладан. Топ је био врео“ (Кеџмановић, 2008, стр. 224).

У свом другом роману *Осама* Кеџмановић спаја Србина и Муслимана после рата на америчком тлу. У жаргону којим се лакше подноси тешка прича, из ракурса обичног човека, са географске удаљености од пакла који је прошао, Бошњак каже да су постојали и добри Власи и добре балије. Син Бајазит из мешовитог брака, након смрти оца Мурата, нагони мајку Српкињу да се забради. Посејана клица зла и васкрсле религије бујају у шејтанским временима. Место наратије је амерички кафе у коме приповеда Бошњак, док Влах наизглед бива само слушалац: „Кад си се већ нашао у циркусу труди се да будеш најбољи клоун“, вели Бошњак. Враћајући хронотоп у ратну Босну, он говори о тихим ликвидацијама и наглим мутним богаћењима, откупу фабрика и српских станова за ситниш, убрзавању ратне машине. Бајазит се, као Андрићев Ђамил, идентификује с Осамом бин Ладеном. Његова

122 | параноја више није с овога света. Он у свом лудилу постаје волшебно лице из касаве, њен химерички симбол. Мунир, који се у мутном времену жели докопати власти, исповеда своју параноју: „Био каурин, јал Турћин, готово сваки писац ти је противник муслимана јер се мијеша у божји посао. И што боље пише, то је већи душманин јер се у то што није његово више мијеша. А Босна је део бутум вилајета који је Алах створио, па је тако, готово сваки писац и босански душманин“ (Кестановић, 2015, str. 213). Да Бошњака има у Америци толико колико и код Тита, каже наратор, и тамо би направили белај, као и Осамини.

Ратомир Дамјановић у роману *Пливаћу заувек* ствара паралелне јунаке – Матију Његомира и његовог двојника, као два лица из два хронотопа, ратног Сарајева и избегличког Београда. Те две категорије егзистенције, покидано време и простор изазивају симулакруме у текућој стварности. Снајперска игра, ловац на дивље свиње, обруч од мина, погибија девојке код чесме, бекство из Сарајева, долазак у Београд чине се главном лику нестварним, туђим животом. Сви слојеви укрштене реалности изазивају скок у хазард и коцкање, када је коцка већ бачена. Једино су бубњевии усаглашени с ритмом космоса, поручује аутор. Београдом владају урбане легенде подземља, балкански Валхалци, они појачавају метаживот који је ионако постао надреалан. Ту слику компликују нови месижанци и њихове форме – мултимедијалност, алтернативне сцене, Центар за културну деконтаминацију. Београд је болесник у тешким боловима и

Молох и паћеник. „Кад читаш имена убијених и несталих, као да се спушташ низ уже под којим нема дна“, вели аутор (Дамјановић, 2016, str. 86). То је ријалити игра са смрћу, руски рулет с амнезијом историје. Много је самоубица које тако излазе из историје бешчашћа.

„Али ако остане рупа у памћењу кроз коју се може пропасти негде дубоко [...] ратови, на пример, кад нестану из памћења, људи почињу још окрутније ратове. А шта са архетипским наслагама колективног памћења? У нашој мелодијској шпиљи, коју пунимо милионима година, то ће створити бескрајне пукотине, па ће наш живот бити бескрајно пропадање“ (Дамјановић, 2016, str. 103). Алишта је алтернатива апокалипси осим метафизичке одбране? „Зар да кличем с хујама и нитковима што ће све заборавити и плесати на згариштима, како каже Црњански? Логорски експеримент као политички метод се наставља [...] Као избеглица имаш само две могућности – или да полудиш или да се понашаш као да је свет полудео. Једни су тражили да за веру погинем. Други су тражили да за веру убијем“, каже један од ликова (Дамјановић, 2016, str. 169). Дакле, на Балкану владају жива смрт и мртав живот.

Видосав Стевановић романом *Паучина* поставља рат у фантазмагоријску сферу. Немо је убица с амнезијом, без националности, Искра је отета жртва, а њихов опстанак раван је анималној борби. „Вампир прошлости који чека мркли мрак да устане и зарије очњаке у први врат који му се укаже. Излудели ратник који лови прилику да се докопа оружја и да среди рачуне са свима који су на домаку његовог зла?

Или залутали човек из града који ће, схвативши где се налази, презрети село, и придужтити се њему сличнима?“ (Stevanović, 2019, str. 145). Политичари се свађају, војници насрћу на цивиле, избеглице иду ка северу. Пси рата тумарају и беже од полиције или преживелих жртава. Оно што називамо историјом мења правац и облике, али понавља неке недовршене покрете као паралитичар, поручује аутор.

Вук Драшковић се у неколико романа, посебно у књизи *Исусови мемоари* бави темом распада Југославије и идеолошким разлозима тог процеса. Он поручује да у рату не постоји подела на црне негативце и беле позитивце. Није тешко опростити другима, тешко је опростити себи. Етички проблем „прљавих руку“ и „праведне“ освете универзално је питање. Махатма Ганди је рекао да ако би сви тражили око за око, цео свет би ускоро остао слеп. У роману *Исусови мемоари* Драшковић наставља свој књижевно-идеолошки дискурс. У овом делу, грудва рата се закотрљала у лавину. Фоторепортер Вељко, звани Ђопави Исус, иде у Хрватску да документује ратне догађаје. Среће се с државним, дивљим, паравојним, идеолошким, националистичким војскама. Честа се примирја још брже прекидају, гине се све масовније, држава се распада на Вељкове очи:

„Свуда је гробница, а он, богаљ, умишљен мајстор за нарочите снимке, слика по пустој Херцеговини, шта и зашто, коме је то потребно, ништа од тога нико неће да објави, сада су рат и крвопролиће и лудило и зло големо једина фотографија“ (Drašković, 2015, str. 66).

Држава нестаје брзо као паучина на ветру. Вељко случајно сними фотографију силовања девојке и одсечену главу на шаховници и не сме је показати никоме. Постоје милиција, ЈНА, српски Обилићи, бели орлови, зенге, домобрани, цео пандемонијум наоружаних и сукобљених, од чега ће, мисли Драшковићев јунак Вељко, остати само мржња: „Чуди ме што људи нијесу паметни као животиње, па да буду само људи, да се не дијеле на црне, жуте и бијеле, на оне што не иду у цркву и оне што иду у џамију, на Србе, Хрвате, Русе и Турке, комунисте и монархисте. Нећу да будем ни Србин ни православац, нећу да будем ни Вељко, јер је име неважно. Хоћу да будем човјек, једино човјек. Све сем тога је лаж“ (Drašković, 2015, str. 171). Нашавши се између две ватре, пријатељске и непријатељске, Вељко бауља ка цркви на брду, која је гранатирањем затрпана као у гробу, да је мртву слика и сам сконча. Ђопави Исус (иронична симболика), прелази своју Голготу и страда због туђих злочина. Његов писац нуди романескни опроштај грехова и преиспитивање свих страна у сукобу током распада Југославије.

Мирослав Тохољ у роману *Звона за Тројицу* тематизује југословенску заблуду, рат и његове избеглице. „Од оних милион и више душа с Косова, не зна се колико их се разишло диљем ондашње југословенске државе како би сведочили и бранили истину и правду видовданску и замислили да пободу барјак врх хумске Тројице“ (Toholj, 2010, str. 307). Неколицина њих је дуго била повесна стража која је лутала после и до Пакраца, Книна и Вуковара и своју

су судбину нераскидиво везали са судбином земље која се неповратно распада.

У *Остацима светиа* Игора Маројевића два нараторска гласа приповедају о две генерације које су страдале у Шпанском грађанском рату, Јасеновцу и током бомбардовања Југославије. Главни наратор је мајка главног лика. На крају „века логора“ аутор доноси своју постидеолошку литерарну бакљу, која осветљава остатке зла у остацима света. Ауторов лик обогаћује званични телевизијски вокабулар:

124 |

„Безумни империјалисти, нацистички лакеји, безначајни злочинци, галски и жабарски педери, шпански фашисти, наркомански ловци, мучки манитови – понављала је већина родитеља с децом. Почео сам да слушам мање учестале увреде које бих могао пренети мојим суседима из подрума, али и послати телевизијским колегама за означавање агресора, како би освежили јавни, не само подрумски говор [...] Горопадни хедонисти, дрогирани бескућници, крвожедни хуманисти, излудели конформисти, разјарени доушници, небески пробисвети, агресивни зулумћари, трагични покварењаци“ (Маројевић, 2020, str. 83).

Роман *Вейрово срце* Драгана Кекановића разматра распад југословенске утопије у дистопију у виду лова на вепра. Лове, а уловљени, рекао би Момчило Настасијевић. У генези односа Срба и Хрвата, зло је већ уграђено у стварност. Постоји латентна егзистенцијална опасност, симболично и антрополошко надметање с

природом која у овом роману узрокује губитак свега и укидање живота. „Наше земљаке је нека виша сила, зао усуд, назовите то како вам драго, заборавила, хисторија или превртљива политика, свеједно, изгнала их из завичајних шума и занавијек осудила на туђинство и странствовање“ (Кекановић, 2013, str. 10). На зиду гостионице ауторовог града пише: „Забрањен улаз псима и Србима.“ Званични речник Олује је демагошки блажи – пучанство се склања ради заштите њихових живота због дејства одбрамбених снага. Митолошка суштина и снага вепра у овом роману чини дуплу експозицију стварности, заклањајући ужас витешким чином лова. Срце вепра је метафора за стварну и трансцендентну моћ апокалипсе. Као хтонски створ, вепар одражава величину жртве у крви пред боговима рата.

Квадрајни корен из животиа Мухарема Баздуља представља биланс једног давног путовања и једне нестале земље. Мото овог романа је Кундерина мисао да је борба човека против моћи борба памћења против заорава. Ово наративно полазиште писац обогаћује сликама из живота и изјавом Хандкеа да је у контексту распада Југославије, Средња Европа искључиво метеоролошки појам. Језик нас је боље везивао од ауто-пута „Братство-јединство“, вели писац. Главни лик романа, новинар Бабић, казује да је појам Југославије већ постао субверзиван за цео свет. Његов уредник Врачевић ће рећи: „У овом рату нема војске која би била моја, а све су жртве моје. Мене је срамота и злочина који су починили Срби, али и злочина која су наша браћа починила над Србима. Матор сам,

али понекад помислим да је највећи проблем с овим ратом што најбољи уопште нису хтели да ратују, што су најбољи побегли на запад или побегли у себе“ (Bazdulj, 2015, str. 85). То је време заробљеног ума, кетмана, стереотипа, убеђења да је кривица увек туђа. Истине има само у траговима, а они који колективно не мисле, не прихватају половичну истину.

Дејан Стојиљковић у причи „Упитај мрак“ даје слику ноћног дежурства резервиста код барутане на граници према Косову. Том приликом војницима се причињавају стравичне вампирске сподобе. Ужас овакве ситуације Стојиљковић ублажава хумором. У причи „Нема храбрости“ описује се догађај на приштинском војном аеродрому Слатина у време доласка руског СФОР-а и потом америчких снага. Британски капетан у снагама КФОР-а пролази кроз косовске одаје пакла. Боравећи у албанској кући, он доживљава, у мрачном ведру воде, осећај дубоке наopakости напада на руске снаге и одбија наредбу генерала Кларка јер нема намеру да буде одговоран за трећи светски рат (Stojiljković, 2020, str. 65–80).

У својој прози *По сећању се хода као њо месечини* Весна Капор пише о сахрањивању завичајног света, када је у избеглиштву „живот био само пламичак“.

„Круни се и тресе свет. Па, рат је. Учили су нас тако: дође време кад земљом ходају сенке и траже наплату дугова: кусурамо се за далеку раскош других. [...] Сад видим, као античко позориште, под звезданим небом, на граници светова и држава, бујала је смрт на све стране.

Размрежавала се и јела нас. Док смо читали свевремене књиге и углас изговарали: живео и слава му. Док смо дотицали претке кроз време. Бежали и враћали се, у драму под отвореним небом [...] Само ми разумемо наша клања и орања“ (Karog, 2014, str. 93–96).

Три деценије након историјског слома велике државе, ову тему треба спаковати у кутију сећања, другачију од оне Пандорине из које је изашла грађа за ове приче. Док подсећања на рат још трају, можемо рећи хемингвејско „збогом оружје“. Различит приступ историјском догађају код поменутих писаца показује важно антрополошко и онтолошко сведочење о субјективном, националном или идеолошком доживљају рата. Индивидуална пројекција теме је слободнија, релативнија, експресивнија и интензивнија него њена званично-документарна верзија. У сећању писаца прошлост је жива и у њиховој литератури прелази у културу сећања. Њихова интерпретација рата мање је политизиована од дискурса публицистичких текстова.

Гласови мртвих нису мртви гласови. Ослушкају писци те живе гласове мртвих личности и пројектују их у ликове. Критичка култура сећања, пише Тодор Куљић, показује узорке и обрасце различитих тумачења прошлости. Ипак, наше сећање је селективно, посебно у слободном креативном уму писаца. Фрагментација прошлости на хоризонту страдалих увек је фиксирана за одређена места и призоре. Хронотоп који долази из књижевне представе рата углавном је сећање на властито порекло као идентитетски карак-

тер, али и на свест демитологизације појединих убеђења и стереотипа. Идеологија и идентитет су каткад једно, а каткад се искључују, када је реч о писцима. Проблем уопште и проблем у ауторској пројекцији у књижевности настаје када су идеологија и идентитет једнако јаки и промрежени и када изазивају кризу идентитета (Кулјић, 2006, str. 233–237). Поимањем историјске свести као творца смисла али и бесмисла, писац реагује специфично и одговара више метафизички него рационално. Приповедање најчешће тежи да претвори време и историју, у Архимедову тачку упоришта и смисла. Али историја више није поздан систем чињеница ни смислен цикличан ток догађаја. Онда кад се свет распада, писац у том зачараном уроборосу поставља питање: Где су ту људске и животне вредности? Подривени смисао правде и кривде доводи у сумњу хуманистичке вредности културе и цивилизације.

У поглављима своје књиге *Култура сећања*, „Славна, антикварна и критичка историја“ и „Жртва и сећање“, Тодор Куљић каже да је тешко трагати за решењима тамо где постоје дубоки расколи и где су разлике крвљу омеђене. Чувена је Толстојева реченица да срећни људи немају своју историју. Задатак књижевности у уметничкој пројекцији историје јесте суочавање с ратним злочинима ради катарзе, али и процесуирање истине кроз слике из живота у естетичко-аксиолошком кључу. Тај литерарни

поступак рационализује, визуелизује и кроз литерарну свест трансформише мимезис историјске стварности. Критичка евокација прошлости у књижевности јесте култура сећања на нивоу примарне уметничке имагинације. Свет докумената само је повод за књижевну експресију будући да чак ни историја нема своју истину, већ је она рашомонска.

Проблематизација распада велике ексдржаве у литератури подразумева промену односа писца према постјугословенској култури. Књижевници, као критички интелектуалци, нису креирали догађаје који су изазвали распад земље, а још мање узроковали имплозију националне нетрпељивости. На општем плану, људи су заробљени у историји и историја је заробљена у људима, па тако историја постаје материја за културу сећања.

Треба се надати да у овом свету, ако за смисао нема наде, нада ипак има смисла. Књижевност чува тај дух наде кроз трагику и храброст њеног бележења. Може се рећи да представљени романи нити србују нити сатанизују Србију у контексту распада Југославије. Већина писца, након што превазиђе пословицу да се не пева у кући мртваца, вероватно би потписала, схваћено у ширем социјалном контексту, наслов првог и можда најбољег романа о распаду Југославије – Убиство с предумишљајем Слободана Селенића. Све је било убиство с предумишљајем.

References / Литература

- Avramović, Z. (2016). *Men of letters and politics in Serbian culture 1804–2014*. Novi Sad: Pravoslavna reč [In Serbian]
- Bazdulj, M. (2015). *The square root of life*. Belgrade: Laguna [In Serbian]
- Bratić, R. (2008). *Author and document*. Bileća: Prosvjeta [In Serbian]
- Damjanović, R. (2016). *I will swim forever*. Novi Sad: Prometej [In Serbian]
- Demić, M. (2012). *A returner's requiem*. Zrenjanin: Agfora [In Serbian]
- Dražković, V. (2015). *Jesus' memoirs*. Belgrade: Laguna [In Serbian]
- Jović, B. (2020). *The great deception – how Serbs lost a century*. Belgrade: Službeni glasnik [In Serbian]
- Kapor, V. (2014). *One walks through memories as in moonlight*. Novi Sad: Agora [In Serbian]
- Kecmanović, V. (2008). *The cannon was hot*. Belgrade: Viaprint [In Serbian]
- Kecmanović, V. (2015). *Solitude*. Belgrade: Laguna [In Serbian]
- Kekanović, D. (2013). *The heart of the boar*. Belgrade: SKZ [In Serbian]
- Kuljić, T. (2006). *The culture of memory*. Belgrade: Čigoja [In Serbian]
- Marojević, I. (2020). *The remains of the world*. Belgrade: Dereta [In Serbian]
- Nenadić, D. (1999). *Hurricane*. Belgrade: Narodna knjiga [In Serbian]
- Nikolić, D. (2002). *Autumn silk*. Belgrade: Narodna knjiga [In Serbian]
- Radulović, J. (2008). *From Saint Marina to Mary Magdalen*. Belgrade: Evrogunti [In Serbian]
- Sarić, P. (2008). *Sara*. Belgrade: SKZ [In Serbian]
- Selenić, S. (2009). *Premeditated murder*. Belgrade: Laguna [In Serbian]
- Stevanović, V. (2019). *Cobwebs*. Belgrade: Službeni glasnik [In Serbian]
- Stoiljković, D. (2020). *Neon blues*. Belgrade: Laguna [In Serbian]
- Toholj, M. (2010). *Bells for three men*. Belgrade: SKZ [In Serbian]

Danica T. Andrejević

University of Priština temporarily settled in Kosovska Mitrovica

Department of Serbian Literature and Language

Kosovska Mitrovica (Serbia)

Literary projection of the disintegration of Yugoslavia

Summary

128 | The research of the poetic and cultural meaning of literature from the 1990s to the present moment can, in the culturological context, be conducted within the social, historical and anthropological sphere as well as the general culture of remembrance. The literary projection of the dissolution of Yugoslavia in this case spans the last three decades of development of Serbian literature. In this paper we apply an interdisciplinary approach to interpretation, in accordance with the author's aspects. The basic theoretical framework consists of points of view of various characters who in monologues or within other narrative forms of literary discourse, articulate their position on the tragic ruptures within the state, family, being. Selected prose statements are structural-poetic and semantic-axiological messages of different authors and characters. About twenty novels of all generations of authors are included, which more or less explore the topic of the last civil war in the Balkans. The model of citation characteristic of the theme is contrasted by the varying subjective attitudes of the characters, ideologically colored or politically correct. Excerpts were selected exclusively on the basis of their literary value. Writers react more intensely, freely, and emotionally to the tragic reality and war apocalypse. Their literary projections can be classified as the engagement of critical intellectuals who neither provoked nor participated in the tragic historical events. Thus, literary discourse, however politicized or even subversive, is not political discourse in a literary text. The writers do not engage in documentary mimesis but an artistic projection of reality and the literary transformation of that reality into a kind of new historicism, as Greenblatt says. According to Derrida's theory of difference, each writer expresses a different presence in the world. Thus, Serbian writers interpret the disintegration of Yugoslavia and its consequences three decades later in an authentic, unique, and specifically relevant way, valuable not only for the history of literature but also for history in general and the social context of our chronotope.

Keywords: Yugoslavia, projection, literature, ideology, politics